

La diversitat iconogràfica d'Ishtar

Autoria:

Clara Ruiz Mas

Tutor:

Jordi Vidal Palomino

Facultat de Filosofia i Lletres

Curs 2024-25

Agraïments

Als meus pares per haver estat el meu pilar fonamental en cada pas d'aquest camí. Als meus avis pels seus missatges d'ànim durant aquest projecte. A les meves amigues i companyes de la universitat, en especial a la Judit, per haver cregut en mi més del que jo ho he fet. Al meu tutor, Jordi Vidal, per les seves aportacions i ajut en el treball.

Resum:

Aquest Treball Final de Grau analitza la complexa i rica iconografia d'Ishtar en l'art de l'antiga Mesopotàmia. L'estudi s'ha centrat en l'anàlisi iconogràfica de diverses obres d'art, incloent-hi segells cilíndrics, esteles i figuretes, classificades segons les principals facetes d'Ishtar: l'astral, la guerrera i la de l'amor. Els resultats mostren que cadascuna de les facetes té representació en símbols i en figures antropomòrfiques.

Paraules Clau: *Ishtar, Inanna, art, iconografia, guerrera, astral, amor*

Resumen:

Este Trabajo Final de Grado analiza la compleja y rica iconografía de Ishtar en el arte de la antigua Mesopotamia. El estudio se ha centrado en el análisis iconográfico de diversas obras de arte, incluyendo sellos cilíndricos, estelas y figuritas, clasificadas según las principales facetas de Ishtar: la astral, la guerrera y la del amor. Los resultados muestran que cada una de sus facetas tiene representación en símbolos y figuras antropomórficas.

Palabras clave: *Ishtar, Inanna, arte, iconografia, guerrera, astral, amor*

Abstract:

This Final Degree Project analyzes the complex and rich iconography of Ishtar in the ancient Mesopotamian art. The study focused on the iconographic analysis of various works of art, including cylinder seals, stelae and figurines, classified according to the main facets of Ishtar: astral, warrior and love. The results show that each of the facets is represented in symbols and anthropomorphic figures.

Key Words: *Ishtar, Inanna, art, iconography, warrior, astral, love*

Índex:

1. Introducció.....	4
2. Breu context històric, mitològic i cultural d'Ishtar.....	5
3. Representacions d'Ishtar en l'art mesopotàmic.....	7
3.1. <i>L'Ishtar astral.....</i>	<i>8</i>
3.2. <i>L'Ishtar guerrera.....</i>	<i>10</i>
3.3. <i>L'Ishtar de l'amor.....</i>	<i>15</i>
3.4. <i>Altres representacions.....</i>	<i>19</i>
4. Conclusions.....	22
5. Bibliografia.....	24
6. Recursos.....	25
7. Annex: Figures.....	26

1. Introducció

La comprensió de les deïtats mesopotàmiques va més enllà dels mites i els himnes, sovint depèn també de les seves representacions visuals. En aquest context, la iconografia d'Ishtar emergeix com un camp d'estudi essencial. Les imatges de la poderosa deessa abracen des de figures alades, nues, armades fins a atributs animals i simbòlics que no són simples il·lustracions, sinó expressions de les seves funcions, els seus poders i com la percebien en aquella època. Analitzar les seves representacions visuals és, per tant, una via directa per desxifrar la complexitat d'una de les divinitats més importants del Pròxim Orient Antic.

Aquest treball té com a objectiu la identificació i classificació de les principals representacions de la divinitat. Aquest es realitzarà mitjançant un breu estudi d'Ishtar per a poder entendre amb més facilitat tant la seva persona com les seves funcions. Dins de la seva complexitat el primer que faré és dividir les seves funcions en tres:

1. Perfil astral relacionat amb el planeta Venus
2. Perfil guerrer
3. Perfil de l'amor i la fertilitat

Un cop clares les diferents facetes de la divinitat, el que faré és buscar les característiques dins de les arts visuals que les diferencien les unes de les altres. Amb tots els atributs de cadascun dels perfils coneguts buscaré, especialment en col·leccions de museus com el British Museum de Londres, peces que els continguin i que facin que els caràcters d'Ishtar siguin fàcils d'entendre.

L'estructura del treball és força fàcil d'entendre. En el primer capítol s'hi troba una breu explicació de qui era Ishtar. S'explica el seu sincretisme amb Inanna, la complexitat de la seva genealogia, de les seves funcions i els seus poders. El següent capítol comença amb un comentari de les característiques generals que es necessiten saber per tal d'identificar a Ishtar en el seu caràcter antropomòrfic. Aquest apartat es divideix en quatre, tres subapartats tracten cadascun dels perfils principals d'Ishtar amb explicacions dels seus atributs i exemples, i el quart subapartat tracta altres representacions que no quadren en cap dels tres perfils però que m'han semblat prou importants per a destacar. L'últim capítol tracta les conclusions extretes del treball. I per finalitzar, s'ofereix el recull de la bibliografia i els diferents recursos emprats a l'hora d'elaborar el treball amb un annex on es troben totes les figures tractades.

2. Breu context històric, mitològic i cultural d'Ishtar

La divinitat més important i possiblement coneguda del Pròxim Orient Antic és Ishtar, relacionada amb l'amor i la sexualitat, la guerra i el planeta Venus, considerat l'estrella de l'albada i la vesprada. Això ha provocat que hagi deixat un gran llegat i hagi influenciat la forma d'altres divinitats posteriors com Hathor o Hera. Es podria dir que ella és la primera de moltes deesses poderoses del món antic. En ser tan coneguda, és raonable pensar que hauria format part de diversos processos de sincretisme¹. El primer de tots aquests processos que trobem és el que relaciona Ishtar amb la deïtat sumèria Inanna, de la qual tenim testimoniada la seva existència en textos d'aproximadament el 3000 a.n.e. a Uruk i Babilònia². A causa d'aquesta influència, Inanna es considera la versió sumèria mentre que Ishtar és reconeguda com la versió accàdia de la divinitat.

La complexitat del personatge és notable perquè recau tant en la seva persona com en els seus orígens i conseqüentment en la seva genealogia. Hi ha una tradició que indica que Inanna és la filla d'An, el principal déu del panteó sumeri. Una altra, en canvi, comenta que ella és la dona d'An. Aquesta associació sembla que vindria d'una tradició molt antiga en la que la deessa representa una variant de la terra³. Ara bé, la seva relació conjugal més coneguda és amb Dumuzi, déu de la fertilitat. Eiko Matsumisha però, explica que en cap tradició mai se li ha atribuït cap marit de forma permanent i que Dumuzi seria més aviat un amant amb el qual té una relació complicada. Inanna forma part d'un ritual sumeri que es duia a terme anualment, el del matrimoni sagrat. Els orígens d'aquest vindrien de la literatura sumèria en la qual es descriu l'amor que hi havia entre aquesta deessa i Dumuzi. El moment en què es realitzava la cerimònia, el rei agafaria el paper de Dumuzi i una sacerdotessa el paper d'Inanna⁴. La història més coneguda és la que diu que era la filla de Ningal i Nanna, déu de la lluna i vinculat a la ciutat d'Ur, i també germana del déu del sol Utu. En aquesta, ella seria la neta d'Enlil i Ninlil. També se l'ha considerat filla d'Enlil o Enki. Així i tot, pràcticament en totes les tradicions coincideix el fet de ser considerada la germana de la deessa de l'inframón, Ereikkigal. Generalment, no se li associa cap descendència, però en el poema del viatge a l'inframón d'Inanna, se li atribueixen dos fills, Lulal i Sara⁵.

¹ Pryke, 2017:190

² Marcovich, 1996: 45

³ Van Der Toorn, 1999: 452

⁴ Matsumisha, 2014: 4

⁵ Pryke 2017: 123

La complexitat del personatge no s'atura en la genealogia, va molt més enllà. Per molt que se la conegui com la divinitat de l'amor i de la guerra, i se la representi generalment amb el símbol astral de Venus, l'estrella de vuit puntes⁶, la personalitat de la deessa és molt més àmplia. Thorkild Jacobsen li dona a Ishtar cinc aspectes diferents, li atribueix ser la divinitat de les tempestes, l'estrella del matí i de la nit, de la prostitució, de la guerra i del magatzem dels dàtils d'Uruk, relacionat amb la fertilitat i el matrimoni. A banda de tots aquests aspectes que li atribueix Jacobsen, principalment en la literatura, es poden observar característiques molt diferents que poden arribar a ser oposades entre si. Se la glorifica però alhora se li té por, representa la vida però també la mort entre altres.⁷ Per un costat se la descriu com la divinitat més bonica i més femenina de totes però per l'altre, també se la relaciona molt amb la mort i la violència. No obstant això, aquesta part més violenta que la representa, no és completament incompatible amb la feminitat, sinó que es podria interpretar com components necessaris dels extrems de la sexualitat femenina⁸. La violència, la mort i la capacitat de la deessa de destruir encaixen amb tots els diferents aspectes de la guerra tradicionalment atribuïts al regne dels homes. El fet de relacionar Ishtar amb tot això ha arribat a crear una tendència de masculinitzar el personatge, i fins i tot de fer-lo hermafrodita. Malgrat això, aquest corrent no tindria gaire suport gràcies a les arts visuals, ja que Ishtar sempre surt representada amb un cos femení.

Per tant, quan ens referim a Ishtar, parlem de la divinitat de l'amor i de la guerra, però en realitat ella és molt més que això. Com ens explica Zainab Bahrani a *Women of Babylon: gender and representation in Mesopotamia*, ella és la personificació de tot allò que representa el que és analògic al femení, el que és diferent o que cau en l'alteritat i, per tant, és la figura superlativa de la diferència. Ella no solament representa allò que és femení, sinó que també arriba a representar tot allò que està fora de les normes de la societat, és un signe contra la imatge sobre la qual s'ha construït la identitat masculina i sobre la qual la cultura patriarcal mesopotàmica va definir-se.

⁶ Capítol 3.1.

⁷ Van Der Toorn 1999: 453

⁸ Bahrani 2001: 149-54

3. Representacions d'Ishtar en l'art mesopotàmic

En la literatura, Ishtar és un personatge molt complex i amb contradiccions, en canvi, en les arts visuals es podria dir que és tot el contrari. Pel que fa a la iconografia, la trobem comunament representada en el seu aspecte celestial com una estrella de vuit puntes, encara que hi podem afegir o trobar algun altre símbol. No obstant això, el seu perfil astral també es pot percebre de manera antropomòrfica, malgrat que no sigui la forma més comuna. Això succeeix al contrari per als seus aspectes de guerra i d'amor, dels quals la forma antropomòrfica gaudeix de més protagonisme encara que també se'ls atribueixen diversos símbols. Ara bé, per a poder diferenciar l'aspecte antropomòrfic de la divinitat de manera adient exposo les característiques principals de cada tipologia; el vestuari és la peça clau per diferenciar el perfil més relacionat amb l'amor i la fertilitat amb el perfil relacionat amb la guerra, però també s'ha de tenir en compte amb qui o què va acompanyada. L'aspecte astral pot causar més confusió, no solament degut a la poca freqüència amb què es mostra de manera antropomòrfica, sinó perquè el seu vestuari és similar al seu perfil guerrer. En aquest cas, la seva principal característica és que porta una corona amb una estrella al capdamunt i, a més, està envoltada d'estrelles.

Per a distingir-la en la forma humana d'altres personatges és important fixar-se en si al cap porta un casc amb banyes (fig. 1) per a l'aspecte sexual i guerrer, o si per l'aspecte astral du una corona amb una estrella. Aquesta és una icona que distingeix les divinitats. El casc amb banyes, consisteix en un casc format generalment per set banyes superposades entre elles, encara que en poden ser menys. D'època cassita fins a neobabilònica, el podem arribar a trobar com a un símbol separat, moltes vegades sobre un pòdium⁹. Encara que en diferents contextos el seu simbolisme pot arribar a canviar i només representar un personatge en concret, com en segells cassites que és exclusiu d'An, sempre simbolitza que aquell que el porta és una divinitat. Es creu que aquest hauria derivat de l'ur, una espècie de boví extinta que mai es va arribar a domesticar. Aquest animal hauria sigut molt gran i impressionant, i per això seria una imatge de força i poder equiparable a la que tindrien les divinitats. A més a més, en l'art mesopotàmic, a part del casc de banyes, a les divinitats se les acostuma a representar a una escala més gran que els altres personatges, en un moment en què se les està lloant o s'els estan fent ofrenes i amb emblemes representatius propis del seu poder¹⁰.

⁹ Black, 1992: 102

¹⁰ Adamson, 1998: 70

3.1. L'Ishtar astral

El símbol més freqüent en la iconografia d'Ishtar és l'estrella de vuit puntes (fig.2.), representant el seu aspecte astral o celestial. Trobem aquesta figura per primera vegada en segells cilíndrics del període dinàstic arcaic i relacionada amb la divinitat fins al període neobabilònic. Tanmateix, no sempre ha representat Ishtar. En les representacions més antigues és molt possible que tingués un significat més general i relacionat amb l'astrologia¹¹. En aquestes primeres representacions es troba l'estrella sola. Més endavant, possiblement en el període dinàstic arcaic, podem trobar l'estrella dins d'un cercle. És a partir de llavors on quasi sempre aquesta estrella representa la divinitat. L'estrella acostuma a anar sempre acompanyada de dos símbols més: el disc solar representant a qui seria el seu germà, Utu/Shamash, i el disc lunar representant al seu pare i déu de la lluna Sin/Nanna¹² (fig.3).

Fig.3. Fragment d'una tauleta en la qual es veu la representació del disc lunar, l'estrella de vuit puntes i el disc solar. Extret de: [Use this image 32575001 - | British Museum](#)

En aquest aspecte celestial de la divinitat, encara que no tan conegut com l'estrella, podem trobar també el símbol de la roseta (fig.4). En època Uruk, el podem trobar associat a animals i a una granja decorada amb feixos de jonc. També el veiem en l'art del període assiri mitjà, més concretament en peces fetes de faiança trobades juntes en grans quantitats. Moltes d'aquestes han sigut trobades en un temple d'Ishtar situat a Aššur i és per aquest motiu que el símbol s'ha relacionat a la divinitat. I tot i que no hi ha gaires evidències que ho demostrin, és possible que durant el període neoassiri, la roseta substituís l'estrella de vuit puntes com el símbol més utilitzat per a representar la divinitat¹³.

Per un altre costat, tenim el símbol dels set punts (fig.5) provinent de l'art glíptic mitanni però la seva utilització va ser més comuna en època neoassíria i neobabilònica. Les primeres evidències que trobem són en segells. En aquests, els set punts estan col·locats de tal manera

¹¹ Black, 1992: 169-70

¹² Pryke, 2017: 19

¹³ Black, 1992: 156-57

que un d'ells està al centre i els altres sis es troben al seu voltant, formant una mena de roseta, és per això que moltes vegades es confon aquesta versió del símbol amb la roseta explicada anteriorment. Això no obstant, generalment trobem aquest símbol disposat en dues fileres de tres punts i al final, al costat dret, un punt entremig d'elles. S'ha associat moltes vegades a l'astrologia juntament amb altres símbols com el del disc solar d'Utu/Shamash. Quan es tracta d'art assiri o babiloni es relaciona més aviat amb les Plèiades, ja que s'ha trobat una altra versió d'aquest símbol on en lloc de punts es troben representades set estrelles¹⁴. Tot i aquestes interpretacions, s'han trobat diverses inscripcions que relacionen aquest símbol amb els *Sebittu*, els set, un grup de set divinitats guerreres entre les quals es troba Inanna/Ishtar. És per aquesta última interpretació i per les altres que relacionen el símbol amb quelcom astrològic que classifiqui el símbol en aquest aspecte de l'Ishtar astral.

La forma antropomòrfica en la faceta astral d'Ishtar és poc comuna i per tan poc coneguda. Aquesta consisteix a representar a la divinitat vestida, cosa que pot fer confondre-la amb el seu perfil guerrer, i envoltada d'estrelles¹⁵. En aquest cas no se la troba representada amb el casc amb banyes però sí amb una corona amb una estrella al capdamunt que l'estaria relacionant amb Venus. Un exemple el podem trobar en un segell cilíndric datat entre els segles IX i VIII a.n.e (fig.6). A primer cop d'ull, es pot relacionar aquesta imatge amb el perfil guerrer de la divinitat, ja que ella va vestida i està dreta sobre un lleó. Però no porta armes, fet que ens comença a fer pensar que no es tracta d'una representació d'aquest perfil. Ishtar en aquesta representació es troba envoltada per estrelles i amb una corona amb una estrella al capdamunt, els atributs clàssics d'aquesta faceta. Al seu davant es troba Nabu, déu escriba dels destins, representat amb barba sobre un drac i sostenint el seu emblema de doble falca¹⁶. Encarant-se a ells dos hi ha un home que es troba amb les mans aixecades com si estigués orant a les dues divinitats. Damunt l'home es pot entreveure el símbol dels set punts¹⁷, relacionat alguna vegada amb Ishtar.

Dins de les arts visuals, un aspecte molt important és el color. A causa del deteriorament de les peces el color no ens ha arribat, però gràcies a diferents estudis es pot saber que estaven pintades i de quin color. Moltes de les peces que relacionem amb Ishtar, utilitzaven molt el color vermell que està molt relacionat amb el seu aspecte més astral. Una de les associacions de la divinitat és amb el planeta Venus. Ella apareix com el planeta quan aquest és visible a la

¹⁴ Black, 1992: 162

¹⁵ Black, 1992: 109

¹⁶ Bahrani, 2017: 268

¹⁷ Capítol 3.1.

sortida i a la posta del sol, moments del dia en què el color vermell predomina¹⁸. Aquesta no és l'única relació que podem trobar d'Ishtar amb el color. En un fragment d'un poema del final de l'imperi accadi es parla d'ella i se l'identifica entre altres coses amb un mineral anomenat cornalina de color vermell (fig.7).

You are mother, O Ishtar of Babylon,
You are mother, O queen of the Babylonians,
You are mother, O palm tree, **O carnelian!**
The beautiful one, oh so beautiful!
Whose figure is oh so lustrous, oh so beautiful! ¹⁹

3.2. *L'Ishtar guerrera*

La característica guerrera d'Ishtar està ben testimoniada des de l'època accàdia fins al 700 a.n.e. Aquest caràcter es pot veure representat en diverses intervencions de la deessa en textos mitològics i en diversos dels epítets que se li van atribuir al llarg del temps. Entre els seus epítets, un dels més destacats és el de *annunītum*, “la batalladora”.

Que Ishtar ‘La batalladora’ (*annunītum*) i els déus Anum, Enlil, Ilaba, Šîn, Šamaš, Nergal, Ūm, Ninkar, tots els grans déus, el maleixin amb una gran maledicció. ²⁰

La caracterització guerrera de la divinitat es pot veure molt clarament en el Codi d'Hammurabi. Al seu final hi ha escrita una maledicció per a prevenir la destrucció o el robatori de l'estela. En ella apareixen les divinitats més importants del panteó babilònic. Ishtar apareix en un petit subapartat juntament amb altres divinitats guerreres com Zababa i Nergal.

Que Ištar, la senyora de la batalla i la guerra, la que desenfunda la meua arma, ‘el meu l'àngel de la guarda’, la que estima el meu govern, maleeixi la seva reialesa amb el seu cor colèric, amb la seva gran fúria. La seva bona sort la transformi en dolenta. Que trenqui la seva arma en la lluita i la batalla, que li estableixi el desordre i la rebel·lió, que faci abatre els seus guerrers (i) que regui la terra amb la seva sang, que no pari de fer piles de morts de les seves tropes a la plana, que no tingui pietat dels seus soldats, que el lliuri a mans dels seus enemics i amb cadenes el condueixi al país enemic. ²¹

¹⁸ Barret, 2007: 25-26

¹⁹ Foster, 2005: 978

²⁰ Feliu, 2015: 16

²¹ Feliu, 2015: 19-20

El caràcter guerrer descrit en els textos no es pot observar dins les arts visuals. En qualsevol cas, la forma antropomòrfica que representa la divinitat guerrera és possiblement la més fàcil d'identificar, perquè s'hi descriuen i s'observen moltes similituds. En aquest cas, tant als textos com a les arts visuals, la podem veure amb el casc amb banyes. La gran diferència amb l'aspecte visual és que aquí sempre la trobem vestida amb una túnica llarga que té una obertura per la qual es pot veure una cama. Aquesta peça de roba s'ha descrit durant molt de temps com a masculina, ja que moltes divinitats masculines en portaven una de semblant. Tot i això, en les arts no hi ha cap diferència clara entre la indumentària masculina i la femenina²². Dins de la iconografia sempre la podem veure acompanyada d'armes i, tot i portar-ne, se la continua representant de forma femenina. El més comú és veure com les armes li sobresurten de les espatlles tot i que també les pot portar a les mans²³, com és el cas de l'arc i les fletxes. També és força comú que porti una espasa enganxada a la cintura. Aquestes armes apareixen ja en textos relacionats amb Ishtar, això afirma que realment ella és la divinitat representada. Un d'aquests textos el trobem en el famós Cilindre Rassam del rei Assurbanipal en el que es commemoren les seves campanyes contra Elam. En aquesta inscripció, es veu Ishtar disposada al combat per ajudar al rei.

Ištar, la que viu a Arbela, va entrar. A la dreta i l'esquerra hi duia fletxes penjades; portava l'arc a la mà i una espasa esmolada desembeinada; presta per a la batalla. Tu estaves al seu davant i ella et va parlar com una mare veritable. Ištar, la més exaltada entre els déus, et va donar aquestes ordres (...).²⁴

Dins de la iconografia del perfil guerrer d'Ishtar, hi tenim també les ales. Malgrat que alguns cops es representi amb ales, Ishtar és un cas força especial, ja que la majoria de les figures alades que trobem no s'identifiquen amb ella. Normalment, les ales són un aspecte iconogràfic que s'utilitza per a representar dimonis i altres éssers màgics. La primera vegada que veiem una figura alada en l'art mesopotàmic és en època accàdia²⁵. D'aquesta època tenim tres segells cilíndrics en què la figura alada és Ishtar. Un d'ells és el segell de l'escriba Adda que s'analitzarà més endavant.

Altrament, en aquesta circumstància se l'acostuma a trobar acompanyada d'un lleó. Algunes vegades està damunt d'ell, altres al costat, conduint un carro de guerra amb lleons i fins i tot en algun cas el mateix animal representant a la deessa. Trobem un exemple a la Porta d'Ishtar

²² Bahrani, 2001: 155

²³ Barret, 2007: 25

²⁴ Feliu, 2015: 21

²⁵ Tsukimoto, 2014: 15

en la que apareix un lleó al costat d'una roseta²⁶, símbol de la divinitat, cosa que fa pensar que l'animal representa a la deessa (fig.8.). El lleó és conegut com a atribut de la deessa sobretot en el període accadi²⁷. El més comú és trobar-la acompanyada d'un sol lleó, això no vol dir que hi hagi excepcions i que en algun cas la trobem acompanyada per dos (fig.9.). A més a més, en l'àmbit literari, sovint la podem trobar identificada com una lleona i també amb l'epítet de *labbatu*²⁸ (lleona). És l'única divinitat que té un epítet relacionat amb aquest animal.

Majoritàriament, Ishtar es representa d'aquesta manera en segells. El més conegut és el segell de l'escriba Adda (fig.10.). Es va trobar a Sippur i s'ha pogut datar la seva producció en època accàdia, cap al 2300 a.n.e. aproximadament. Es tracta del segell que representa millor l'estil del període amb l'atenció al detall naturalista però no al modelatge complet²⁹. S'hi poden veure representades cinc divinitats, cadascuna portant el típic casc amb banyes que les caracteritza com a tals. La que es pot veure enmig d'un riu amb peixos i alçant una mà cap a un ocell és Ea/Enki, déu de l'aigua i al seu darrere es pot veure Usmu, el seu visir, fàcil d'identificar per les seves dues cares. Davant d'Ea/Enki es pot observar Shamash sortint d'entre dues muntanyes quadrades, porta una daga a la mà i uns raigs de llum darrere de les seves espatlles que l'identifiquen. Al seu costat i al cim de la muntanya, en posició frontal, trobem Ishtar, vestida amb una túnica amb volants i ales. De les seves espatlles es pot veure com en surten unes armes. La seva ubicació i la postura frontal li donen certa importància respecte de les altres divinitats. Al seu costat es troba un déu arquer seguit d'un lleó, present segurament per la seva relació amb la deessa.

Fig.10. Segell cilíndric d'Adda. Extret de: [Use this image 32572001 - | British Museum](#)

²⁶ Capítol 3.1.

²⁷ Black, 1992: 119

²⁸ McDonald, 2025:74

²⁹ Bahrani, 2017: 131

Comparteix la mateixa iconografia amb un altre segell cilíndric accadi datat entre els anys 2350 i 1250 a.n.e. (fig.11.). En aquest es pot veure una representació de la figura amb tots els aspectes que la caracteritzen com a guerrera. Porta el casc amb banyes que la identifica com a divinitat, de les seves espatlles hi surten armes, va vestida amb la túnica típica, és alada i una de les seves cames descansa sobre un lleó rugint. Al seu costat hi ha una dona no identificada i al seu darrere unes inscripcions.

Així mateix, en un segell de granat verd datat l'any 720 a.n.e. aproximadament, la podem trobar representada de manera guerrera però amb un petit canvi (fig.12). En aquest segell, Ishtar porta la túnica típica de batalla i es troba sobre un lleó. Es pot veure que va armada, a la mà dreta porta un arc i a l'esquerra dues fletxes. A més a més, també porta una espasa lligada a la cintura. No porta el típic casc amb banyes però sí que porta una corona amb una estrella al capdamunt que l'identifica amb Venus³⁰. Així doncs, en aquest punt la figura antropomòrfica d'Ishtar identificada amb la guerra es fusiona amb alguns paràmetres de la simbologia astral. Al seu davant hi ha una figura que per les seves mans alçades sembla que estigui venerant la deessa. Al seu darrere es troben dues cabres salvatges creuades amb les potes davanteres aixecades. I per últim una palmera de dàtils que té una connexió amb la fertilitat en relació amb la primera encarnació de la divinitat, Inanna.

Fig.12. Segell cilíndric d'origen desconegut en el qual es pot veure una representació d'Ishtar. Extret de: BAHRANI, Z. (2017) La Mesopotamia. Arte e architettura. Einaudi

També trobem Ishtar representada en un segell d'or de la reina Hama, esposa de Salmanassar IV, (fig.13). En aquest segell es veu com Ishtar està representada com una estàtua que és venerada per la mateixa reina, la interpretació és així degut a les mans alçades de la segona. Ara bé, la classifico en aquest aspecte guerrer de la divinitat, perquè es pot veure vestida i el seu tron es troba a sobre d'un lleó, malgrat que no porta armes ni el característic casc amb banyes, sí que es pot entreveure una mena de corona.

³⁰ Bahrani, 2017: 268-69

Tot i que amb els exemples anteriors s'ha vist d'una manera més clara aquesta representació guerrera de la divinitat, l'exemple que es mostra a continuació és diferent. En un alt relleu trobat a Malat, Iraq, una de les figures que s'hi pot observar és Ishtar (fig.14.). La seva interpretació en aquest relleu com a aspecte guerrer no és gaire clara, tot i això, la classifiquem en aquest, ja que està acompanyada per un lleó, més concretament a sobre seu, i va vestida. Es pot observar que porta el típic casc amb banyes, com totes les altres divinitats que l'acompanyen en el relleu. A més a més, a la mà esquerra, porta un anell, símbol identificatiu també de les divinitats³¹.

Altrament, en una col·lecció del Louvre hi ha guardada una placa que té una figura que representa la divinitat (fig.15.). Se la pot veure portant el casc amb banyes característic i la túnica amb volants que acostuma a portar en el seu aspecte de guerrer. En aquest cas, no va alada ni li surten les típiques armes per les espatlles, però en la seva mà esquerra aguanta el que sembla una mena de ceptre. Al seu costat esquerre es pot veure també la petita figura d'un lleó que l'acompanya.

A banda de les figures anteriors, convé destacar també el que es coneix com a *Qāt Ištar*, Mà d'Ishtar. No és una representació d'Ishtar com a tal però sí que hi té certa relació. Generalment, el terme “mà d'Ishtar” l'entendem com una malaltia psicològica que no s'ha arribat a identificar amb termes moderns. Diferents afeccions tenien noms que indicaven que eren directament produïts per la divinitat que el portava, com “mà d'Ishtar” o “mà de Šamaš”. Tanmateix, si ens allunyem d'aquest camp i ens centrem en un d'arquitectònic i arqueològic, es tracta d'un element en particular, unes mènsules fetes d'argila en forma de puny tancat (fig. 16 i 17). Aquestes, però, s'han trobat exclusivament en parets d'edificis dels reis Assurbanipal II i el seu fill i successor Sbalmaneser III³². Això se sap, ja que al darrere d'aquestes mans s'han trobat unes inscripcions amb els noms dels reis i del lloc en el qual se situaven. Aquest element arquitectònic estava cobert per una capa de betum, cosa que ha fet que s'interpreti que s'utilitzava com a desguàs d'aigua. També se l'ha interpretat com un símbol protector de l'edifici, motiu pel qual el classifiquem amb tot allò que té relació amb l'Ishtar guerrer. En tot cas, la interpretació més fàcil és que es tracta simplement d'un element arquitectònic i decoratiu.

³¹ Black, 1992: 156

³² Black, 1992: 102

3.3. *L'Ishtar de l'amor*

La característica més diferenciadora dels aspectes antropomòrfics d'Ishtar és el vestuari. Si ens trobem davant d'una dona nua, el que estaríem observant és la divinitat en el seu aspecte relacionat amb l'amor. En qualsevol cas, en art d'època neoassíria i neobabilònica, trobem aquesta nuesa només per sota de la cintura³³. En l'art mesopotàmic la nuesa és un tema força recurrent, ara bé, això no significa que totes les dones representades simbolitzin la divinitat. Ara bé, per no cometre aquest error, s'han de tenir en compte les característiques dels seus atributs, ja mencionades anteriorment.

A més, en les seves representacions trobem també la presència d'una joieria específica. Sempre porta un tipus de collar concret, el casc de banyes mencionat anteriorment que també es pot conèixer com a corona, polseres i altres peces. Si ens fixem en les seves representacions quan està nua, se la pot veure agafant-se els pits amb les mans, amb un hàlter creuat, que faria referència al seu atractiu sexual³⁴, o simplement amb els braços en els costats. Aquesta peça de roba era molt comuna en les dones de l'època i se solia portar damunt els pits nus o damunt la vestimenta del dia a dia.

També cal destacar les ales com un element força recurrent en la seva iconografia, tot i que són més comunes en representacions de l'Ishtar guerrera. La principal diferència que trobaríem entre un aspecte i l'altre seria el tipus de vestimenta. Així doncs, pel que fa a la representació de l'Ishtar de l'amor es trobaria amb la següent iconografia: nua amb els accessoris ja comentats i algunes vegades amb les ales. Algunes vegades, la representació d'Ishtar pot portar també una capa, que es podria confondre fàcilment amb aquestes ales, ja que són bastant similars.

Pel que fa als colors, els relacionats amb la fertilitat són el vermell/cornalina i el blau/lapislàtzuli (fig.18.). Un antic encanteri babilònic³⁵ dona a entendre que el primer s'associaria a la feminitat i el segon a la masculinitat³⁶. En el context en el qual ens trobem nosaltres, es podria arribar a pensar que la combinació d'aquests dos colors podria arribar a representar a Ishtar i Dumuzi. També hi ha l'opció, que els colors representin el perfil femení

³³ Barret, 2007: 25

³⁴ Bahrani, 2001: 155

³⁵ Consultar "Literary texts from the Andrews University Archeological Museum" de Mark Cohen per més informació. (<http://www.jstor.org/stable/23282310>)

³⁶ Barret, 2007: 26

i el masculí de la deessa. Una altra relació que es pot obtenir, seria l'ús d'aquests colors en peces relacionades iconogràficament amb la fertilitat i l'abundància³⁷.

Un exemple de la dificultat d'identificar la divinitat en aquest aspecte el trobem en un segell cilíndric datat entre els segles XVIII i XVII a.n.e. (fig. 19). En aquest s'hi pot apreciar una figura femenina nua damunt una espècie de tarima amb quatre línies d'inscripció i una maça a la dreta. A la seva esquerra s'hi troba el que s'ha interpretat com una olla, una bola i un bastó. L'única pista iconogràfica que tenim del fet que es tracta d'Ishtar és la nuesa del personatge, ja que no porta cap dels elements característics abans mencionats. La inscripció que es troba al seu costat, juntament amb la nuesa de la figura, és l'únic indicatiu de què es tracta de la deessa.

sa-bi-tum, dumu-mi marduk-mu-sha-lim, u na-na-a, u na-na-a

Sabitu, daughter of Marduk-mushallim, servant-girl of **Inana**, and Nanaya³⁸

Una de les primeres representacions antropomòrfiques d'Ishtar es troba en un element d'incrustació d'un moble fet de petxina trobat en el temple de Mari d'Ishtar (fig. 20). La figura de la divinitat porta una capa sota la qual no porta cap mena de vestimenta deixant-la completament nua. No porta el casc amb banyes però sobre el seu cap està sostenint una mitja lluna i una estrella, elements que li són associats.

En un motlle de l'Imperi Paleobabilònic, és possiblement on es veuen més clarament totes les característiques d'Ishtar d'aquesta faceta (fig. 21). Hi podem observar la figura de la deessa nua amb una capa o unes ales, agafant-se els pits amb les mans, joieria i el típic casc amb banyes que mostra que el personatge és una divinitat. No es pot veure amb claredat si té peus o en el seu lloc té urpes. En el supòsit que fossin urpes, l'estàtua que sortiria del motlle estaria representant una versió d'Ishtar relacionada amb l'inframón.

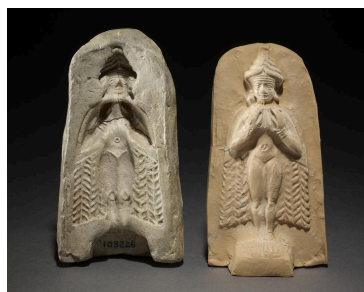

Fig.21. Motlle de fang utilitzat per a fer estàtues d'Ishtar. Extret de: [Use this image 1207049001](#) - | [British Museum](#)

³⁷ Barret, 2007: 26-27

³⁸ Transliteració i traducció de la inscripció extretes de [Use this image 1585374001](#) - | [British Museum](#)

Un conegut i clar exemple de la representació d'Ishtar en aquest aspecte, el trobem en una estàtua trobada en una tomba babilònica l'any 1862 (fig. 22). Aquesta s'ha pogut datar entre els segles III i II a.n.e., quan la presència grega ja es feia notar. L'estàtua, per tant, és un clar exemple d'una obra greco babilònica en la que es pot veure una fusió dels dos mons. Es tracta d'una figura feta d'alabastre amb detalls d'or i robí (fig. 23). La figura té una clara presència dels ideals corporals que es veuen en les escultures gregues, però se li poden observar certs trets babilònics. El robí en els ulls i el melic i els accessoris d'or, marquen la presència mesopotàmica per la preferència de juxtaposar diferents materials amb valors concrets³⁹. En ella no hi trobem el típic casc de banyes, però sí que podem veure que la deessa porta una corona daurada en forma de banyes i alhora de lluna creixent, cosa que com el casc amb banyes, fa referència al seu estatus diví i també a l'associació amb la lluna.

Aquesta estàtua d'Ishtar nua té els braços articulats. Els seus avantbraços estaven units originalment a la part superior del braç amb un fil d'or. Es pot observar que el braç esquerre està flexionat cap endavant amb la mà oberta com si volgués donar o rebre alguna cosa. La posició del braç ens permet pensar que la representació d'Ishtar es troba en un moment en la que l'estan lloant o fent-li ofrenes, moment en el qual s'acostumen a representar les divinitats. Com a accessoris, a part de la corona daurada, porta unes arracades d'or i un collaret també d'or.

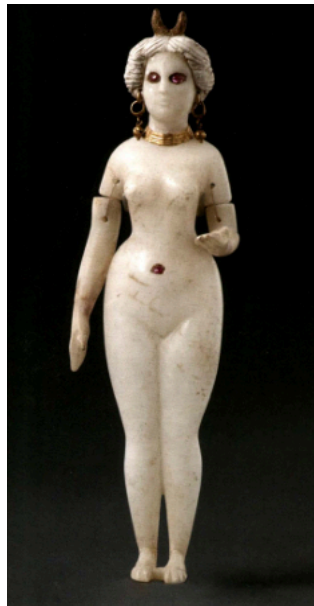

Fig.22. Estàtua d'Ishtar feta d'alabastre, or i robí. Extret de: BAHRANI, Z. (2017) La mesopotamia. Arte e architettura. Einaudi

³⁹ Bahrani, 2017: 327

A Babilònia també s'ha trobat una estàtua molt semblant a l'anterior datada entre els segles I a.n.e. i I e.c. (fig. 24). Aquesta, nua també, es troba en una postura reclinada que recorda les figures masculines reclinades en banquets d'origen grec⁴⁰. Es tractaria llavors d'una combinació iconogràfica d'aquestes escenes masculines de banquet amb la representació de la deessa nua, que sempre s'ha representat frontalment i dreta. També està feta d'alabastre, però a diferència de l'anterior, els seus ulls i el seu melic en lloc de tenir robí incrustat té vidre vermell. Com l'anterior, aquesta figura porta una corona en forma de banyes o de lluna creixent. Aquesta vegada però, no està feta d'or, l'estàtua és tota del mateix material. Tampoc s'hi poden observar cap dels accessoris d'or que tenia la primera.

Dins de les representacions d'Ishtar de l'amor, la fertilitat i la sexualitat, també hi ha els símbols. Un d'aquests és el feix de jonc (fig. 25). En un inici aquest formava part d'una tècnica constructiva de l'època sumèria que encara s'utilitza avui en dia en algunes zones de l'Iraq⁴¹. Dels feixos de jonc utilitzats per a construir, d'alguna manera va acabar sorgint el signe cuneïforme que representa Inanna. Per tant, seria la primera forma escrita de la divinitat i, per aquest motiu, també se l'interpreta com el seu símbol. Un exemple d'aquesta representació del feix de jonc com a símbol d'Inanna és en el Vas Sagrat de Warka o Vas d'Uruk (fig. 26). És l'obra que integra art figuratiu i signes escrits més antiga i la primera a representar un ritual religiós de forma completament narrativa. Aquest recipient fet d'alabastre es divideix en tres registres que representen un ritual de la deessa. En l'inferior, s'hi pot observar aigua sobre la qual neixen plantes, possiblement ordi, per la que caminen ovelles i cabres: s'hi mostra la base de la vida agrícola del moment⁴². En el segon registre, s'hi troba una processó d'homes nus que duen ofrenes en cistelles. Al registre superior és on podem observar a la mateixa deessa davant del seu temple a punt de rebre les ofrenes que se li porten (fig. 27). Al seu davant hi ha un home vestit amb roba força elaborada acompanyat d'un altre home dels quals no s'ha pogut realitzar una bona interpretació a causa d'un buit en el vas. Dins del que és el temple, es pot veure una sèrie de cistelles amb ofrenes, estàtues de diferents animals i dues petites figures humanes sobre uns pedestals. És molt difícil saber qui són els personatges d'aquest registre, si són Dumuzi i Inanna o si es tracta d'una sacerdotessa que participa en el ritual de casament amb un rei⁴³. En el primer cas, els feixos de jonc que es troben al costat de la figura femenina formarien el nom de la divinitat per a mostrar-nos que

⁴⁰ Fowlkes-Child, 2019: 234

⁴¹ Bahrani, 2017: 48

⁴² Bahrani, 2017: 47

⁴³ Bahrani, 2017: 48

es tracta d'ella. En canvi, en el segon cas, representarien a la deessa indicant que la sacerdotessa la lloa a ella.

Fig.27. Registre superior del Vas Sagrat de Warka. Extret de: es creu que és Inana i els feixos de jonc al seu costat. Extret de: Offering to Inanna, Warka Vase [Top Register] - World History Encyclopedia

Hi ha símbols poc coneguts que s'han associat també a Ishtar. Un d'ells és el rombe (fig. 28), una de les seves interpretacions és que es tracta d'una vulva. És per això i per la seva similitud amb figures de fang trobades al temple d'Ishtar d'Aššur, que se'l relaciona amb ella⁴⁴. També hi ha el símbol de la vaca i el vedell (fig. 29). Aquest es pot trobar en art des del període paleobabilònic al neoassiri. S'ha interpretat moltes vegades com a símbol diví i algunes vegades com a un representant d'Ishtar, segurament pel fet que es tracta d'una mare i el seu vedell i ella és la representant de la fertilitat, tot i que el més possible és que representés a Ninhursaga⁴⁵.

3.4. Altres representacions

Dins de les arts visuals podem trobar també altres imatges que representen Ishtar però que no es troben dins dels tres grans àmbits que s'han tractat anteriorment. Hem vist que la divinitat és un personatge molt complex i amb diverses contradiccions, una d'elles sent la representació de la vida i, alhora, de la mort. Per molt que ella no és la que possiblement té més importància en el que seria l'inframón mesopotàmic, sí que és la que té més representacions iconogràfiques en context funerari. Això no vol dir que no tingui cap relació amb l'inframón. En l'àmbit literari trobem mites que ens expliquen el seu viatge cap allà. Se la podria descriure com un personatge que representa la transició entre la vida i la mort⁴⁶. En moltes plaques i figures de terracota s'ha trobat la figura d'una dona nua o seminua que es creu que pot representar Ishtar o evocar-la.

⁴⁴ Black, 1992: 153

⁴⁵ Black, 1992: 53

⁴⁶ Harris, 1991: 261-78

Aquí però, ens centrarem a parlar del famós Relleu de Burney, també conegut com el relleu de la reina de la nit (fig.30). En aquest alt relleu es pot observar una deessa alada que allà on hauríem de veure els seus talons, hi veiem urpes. Porta la corona típica que identifica el personatge com una divinitat i un anell i una vareta a cada mà que també l'identifica com a tal. Es troba a sobre de dos lleons i té un mussol a cada costat. El context concret d'aquesta peça s'ha perdut, de tota manera, si es té en compte d'on han sortit la majoria de plaques de terracota del mateix estil, es podria arribar a la conclusió que podria provenir d'una capella domèstica⁴⁷.

La identificació del personatge del relleu ha sigut molt debatuda. Una de les divinitats que es creu que podria ser és Ereshkigal, germana d'Ishtar i deessa de l'inframón. Tot i això, aquesta divinitat no és com Ishtar, que té una iconografia molt marcada. Ella no en té cap de coneguda. Per això és molt difícil d'associar la deessa de l'inframón amb aquest relleu⁴⁸. S'ha discutit també que es tracti d'un personatge demoníac pel fet de tenir urpes en lloc de peus, presentant amb això la possibilitat que es tracti de Lilith⁴⁹. Així i tot, la idea que el relleu representi Ishtar és la més factible, perquè molts dels elements que hi podem veure són característics propis d'ella, com per exemple les ales o el fet que estigui nua⁵⁰. A més a més, aquesta representació nua frontal recorda molt a les representacions propies d'Ishtar⁵¹. En el relleu la figura de la divinitat estava pintada de color vermell, que es relaciona amb ella, com bé s'ha pogut veure anteriorment.

Si finalment el Relleu de Burney representa Ishtar, ho fa en una versió del personatge relacionada amb l'inframón. Es pot valorar l'opció, ja que algunes de les característiques que hi trobem, són les mateixes que podem llegir en el mite del seu descens a l'inframón, tant en la versió sumèria com en l'acàdia. A l'inici del mite s'explica, entre altres coses, que els morts estan vestits com els ocells, i per aquest motiu en el relleu veiem urpes en comptes de peus.

No veuen llum, viuen entre tenebres,
vestits com els ocells, guarnits amb ales,
a la porta i al pany s'hi acumula la pols.⁵²

⁴⁷ Barret, 2007: 38

⁴⁸ Collon, 2005: 43-45

⁴⁹ Tsukimoto, 2014: 21

⁵⁰ Barret, 2007: 41

⁵¹ Collon, 2005: 25-26

⁵² Feliu, 2024:12

En el mite, un cop li han donat a Ishtar accés a l'inframón i va travessant portes, li van traient peces del seu vestuari i de la seva joiera fins a deixar-la nua abans de trobar-se amb la seva germana. La nuesa que es veu en aquest alt relleu podria fer referència a aquest moment del mite.

El color, les ales, la nuesa i la seva semblança amb el mite conviden a pensar que el més segur és que la dona nua que podem veure en el relleu és Ishtar. Aquesta peça juntament amb altres plaques i figures de capelles domèstiques donen visibilitat com la iconografia de la divinitat s'introduïa en els seus rituals funeraris i com no estava tancada a una sola classe social⁵³.

Fig. 30. Relleu de Burney. Extret de: plaque | British Museum

Una altra representació que tenim de la divinitat és també en forma de símbol. Aquesta però no és gaire coneguda i no té gaires interpretacions, tot i això, alguna vegada se l'ha relacionat amb la divinitat. Aquest és el símbol d'Omega (fig.31), anomenat així per la seva semblança en forma amb la lletra grega. Se l'ha relacionat amb la divinitat pel simple fet que en alguns segells neoassiris s'ha trobat aquest símbol dins del que seria un temple d'Ishtar (fig.32)⁵⁴.

⁵³ Barret, 2007: 42

⁵⁴ Black, 1992: 146

4. Conclusions

El present treball s'ha proposat l'objectiu d'identificar i classificar les principals representacions iconogràfiques de la deessa Ishtar en l'art mesopotàmic. A través d'una anàlisi de les seves múltiples facetes (astral, sexual i guerrera), així com d'altres símbols associats, aquest estudi ha ajudat a entendre i desvelar la riquesa i la complexitat amb què es va plasmar la divinitat en les arts visuals. Aquesta investigació ha confirmat que la seva iconografia és una font per a comprendre la seva naturalesa multifacètica.

Pel que fa al perfil astral d'Ishtar, s'ha descobert que malgrat manifestar-se de manera antropomòrfica i simbòlica, és més comú veure-la representada a través de símbols. Dins d'aquesta categoria, el més conegut, i possiblement el més important, és l'estrella de vuit puntes, sovint acompanyada de dos símbols més, el disc solar i el disc lunar. La recerca ha identificat també altres símbols amb connotacions astrals, com la roseta o els set punts.

En contrast amb la faceta astral, les representacions antropomòrfiques són més característiques de les dues facetes restants d'Ishtar mostrant una gran varietat iconogràfica. Una de les coses que s'ha observat és que el casc amb banyes és un atribut gairebé constant que la identifica com una divinitat, no obstant poden haver-hi excepcions (fig.12). Aquestes representacions es divideixen en les tres tipologies principals: l'astral, la sexual i la guerrera, molt fàcils de distingir entre elles per la seva vestimenta i complements. D'una banda, la seva faceta sexual es caracteritza per una representació de la divinitat completament nua, moltes vegades adornada amb joies, simbolitzant així la sexualitat i la fertilitat. En canvi, en el seu perfil de guerrera, sempre se la troba vestida amb una túnica, i ocasionalment amb peces de joieria, mostrant la seva força bèl·lica. A més, aquestes representacions poden anar acompanyades d'atributs com poden ser les ales però les més comunes en la iconografia guerrera són les armes i el lleó, elements distintius de la seva faceta militar. Ara bé, pel que fa al perfil astral, es caracteritza per les estrelles que l'envolten i la corona amb una estrella, ja que la indumentària és molt similar a l'aspecte guerrer.

Així mateix, també s'han considerat símbols que en algun moment han arribat a representar Ishtar o hi han estat estretament vinculats. Un cop recollits, s'han anat classificant dins de les diferents facetes de la divinitat. En primer lloc, és important remarcar que els símbols són la forma principal de representació per al perfil astral mentre que en els perfils sexual i guerrer els símbols complementen les figures antropomòrfiques de la divinitat. Ara bé, per a la

patrona del sexe, l'Ishtar de l'amor, el símbol que la complementa és el rombe, perquè es relaciona amb la part sexual de la divinitat a causa de la seva semblança a una vulva. A més, pel que fa a l'aspecte de la divinitat com a guerrera, l'associació amb el lleó és tan potent que aquest animal pot arribar a representar la deessa per si mateix, com s'evidencia en la Porta d'Ishtar de Babilònia. En aquest cas també he volgut destacar el *Qāt Ištar* o Mà d'Ishtar, conegut principalment per ser una malaltia però, alhora, s'ha arribat a interpretar, en un moment donat, com una funció de protecció.

Amb l'estudi d'aquestes representacions finalitzat, el que s'ha fet és buscar diferents exemplificacions de cada una de les tipologies. La recerca d'exemplificacions ha posat de manifest que la representació d'Ishtar guerrera és la més senzilla d'identificar, gràcies a la seva iconografia específica i concreta. En canvi, no succeeix el mateix amb la faceta sexual de la deessa, ja que la nuesa en l'art mesopotàmic és un tema força recurrent. Per a mostrar la dificultat de la identificació de la divinitat en aquest aspecte, he cregut necessari exemplificar-ho amb un segell en el qual es veu una dona nua sense atributs clars (fig.19), on l'única pista que tenim per identificar la divinitat és la inscripció que hi ha al seu costat.

Finalment, també he vist important destacar dos casos que no s'encabeixen directament en cap de les facetes estudiades. Un d'ells és el símbol omega, que malgrat estar mancat d'una interpretació iconogràfica pròpia gaire clara, se'l relaciona amb la divinitat per la seva presència dins de representacions en temples dedicats a la deessa. A més, també m'ha semblat important tractar el conegut Relleu de Burney, objecte de debat acadèmic per la seva interpretació. La decisió de mencionar aquest relleu ha sigut posterior a la recerca de la deessa on he vist que la identificació més plausible de la divinitat és Ishtar. Es tracta d'una representació de la divinitat relacionada amb l'inframón, una dimensió que va més enllà dels tres perfils analitzats en el treball.

Malgrat obtenir uns bons resultats en aquest treball, m'agradaria reconèixer algunes limitacions inherents a la naturalesa d'aquest estudi. La vasta extensió geogràfica i temporal de la civilització mesopotàmica, així com la dispersió de les peces arqueològiques en nombroses col·leccions museístiques internacionals, han fet que una anàlisi exhaustiva de *totes* les representacions d'Ishtar sigui inassolible en el marc d'un Treball de Final de Grau. Així mateix, la interpretació de certs símbols segueix sent poc estudiada o encara continua sent objecte de debat, la qual cosa pot influir en la incertesa de les seves atribucions iconogràfiques respecte la divinitat.

5. Bibliografia

ADAMSON K.M. (1988) *Iconography of Ishtar* (Tesi doctoral, Universitat de Calgary)
Extret de: <http://hdl.handle.net/1880/23923>

BAHRANI, Z. (2001) *Women of Babylon: gender and representation in Mesopotamia / Zainab Bahrani*. Routledge.

— (2017) *La mesopotamia. Arte e architettura*. Einaudi

BARRET, C. (2007) “Was dust their food and clay their bread? Grave goods, the mesopotamian afterlife, and the liminal role of Inanna/Ishtar” *Journal of Ancient Near Eastern Religions*. 7: 7-65.

BLACK J, RICKARDS T, & GREEN A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards*. University of Texas Press.

COLLON D (2005) *The Queen of the night*. The British Museum Press.

FELIU LL (2015) “Deesses guerres a l’antiga Mesopotàmia: el cas d’Inana/Ištar ” en *Guerra y Religión en el Mundo Antiguo*. Libros Pórtico, 13-24.

— (2024) “El Descens d’Íštar a l’Infern. Traducció i comentari breu” *Historiae*, 21: 1-41

FOSTER B (2005) *Before the Muses. An Anthology of Akkadian literature*. CDL Press.

FOWLKES-CHILDS B, SEYMOUR M (2019) *The World between Empires: Art and Identity in the Ancient Middle East*. The Metropolitan Museum of Art.

HARRIS R. (1991) “Inanna-Ishtar as Paradox and a Coincidence of Opposites” *History of Religions*, 30: 261-78.

JACOBSEN T (1976) “Third Millenium Metaphors. The Gods as Rulers: Individual Divine Figures” en *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. Yale University Press, New Haven and London.

MARCOVICH M. (1996) “From Ishtar to Aphrodite”, *Journal of Aesthetic Education*, 30: 43-59

MATSUSHIMA E (2014) “Ištar and Other Goddesses of the So-Called “Sacred Marriage” in ancient Mesopotamia” en *Transformation of a goddess: Ishtar, Astarte, Aphrodite* / David T. Sugimoto (ed.). Academic Press Fribourg, 1-14

MCDONALD D.K. (2025) “Lionizing Helene Kantor. Lions, Love, and Ishtar: A Closer Look” en *A Legacy of Learning in Near Eastern Archaeology: Centennial Studies in Memory of Helene J. Kantor*. Archaeopress Publishing, 69-91.

PRYKE, L.M. (2017) *Ishtar*. Routledge

TSUKIMOTO A (2014) “In the shadows of Thy Wings: a Review of the Winged Goddess in Ancient Near Eastern Iconography” *Transformation of a goddess: Ishtar, Astarte, Aphrodite* / David T. Sugimoto (ed.) Academic Press Fribourg, 15-32

VAN DER TOORN K, BECKING B, VAN DER HORST P.W. (1999) *Dictionary of deities and demons in the bible*. Brill.

6. Recursos

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG62369> : pàgina del British Museum de Londres utilitzada per a buscar imatges de peces relacionades amb Ishtar.

[Search results for « ishtar » page 1/36 - Louvre site des collections](#) : pàgina del museu del Louvre de París utilitzada per a buscar imatges de peces relacionades amb Ishtar.

[Recherche | Staatliche Museen zu Berlin](#) : pàgina del museu estatal de Berlín utilitzada per a buscar imatges de peces relacionades amb Ishtar

[172 Ishtar Gate Lion Stock Photos, High-Res Pictures, and Images - Getty](#) : pàgina utilitzada per a buscar imatges a detall de la Porta d’Ishtar de Babilònia.

[Carnelian \\$6.00 – The Science Museum of Minnesota](#) : pàgina utilitzada per a buscar quin era el mineral cornalina, relacionat amb Ishtar.

[Lapislázuli | Quid est liber: proyecto de innovación para la docencia en libro antiguo y patrimonio bibliográfico](#) : pàgina utilitzada per a buscar el mineral lapislàtzuli, el qual ell i el seu color està relacionat amb la divinitat.

[robí | enciclopedia.cat](#) : pàgina utilitzada per a buscar el robí, mineral relacionat en algún context amb Ishtar.

[Offering to Inanna, Warka Vase \[Top Register\] - World History Encyclopedia](#) : pàgina utilitzada per a buscar una imatge detall del Vas d'Uruk.

7. Annex: Figures

Fig.1. Dibuix d'un casc amb banyes. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.

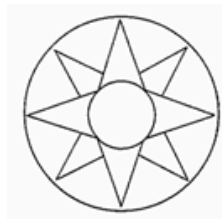

Fig.2. Representació de l'estrella de vuit puntes que representa Ishtar. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.

Fig.3. Tauleta de pedra calcària produïda entre els anys 860 a.n.e i 850 a.n.e, trobada al jaciment de l'antiga ciutat de Sippar. El text gravat en escriptura cuneïforme és un registre de la re-investidura de Nabu-apla-iddina del Temple del Sol a Sippar. A dalt d'aquest text s'hi veu una representació d'això mateix. A la dreta, dins el que representa el santuari, s'hi troba representat (d'esquerra a dreta) un disc lunar, l'estrella de vuit puntes i un disc solar. El primer sent el símbol de Sin, el segon d'Ishtar i el tercer de Shamash. Extret de: [Use this image 32575001 - | British Museum](#)

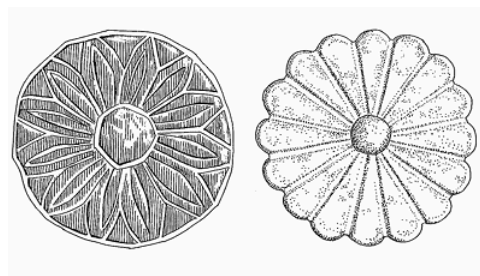

Fig. 4. Dibuix de dues rosetes trobades al temple d'Ishtar d'Aššur. La primera feta de faiança i la segona de plom. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia: an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.

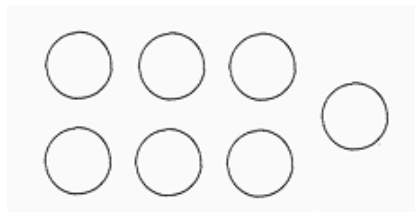

Fig.5. Representació del símbol dels set punts. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.

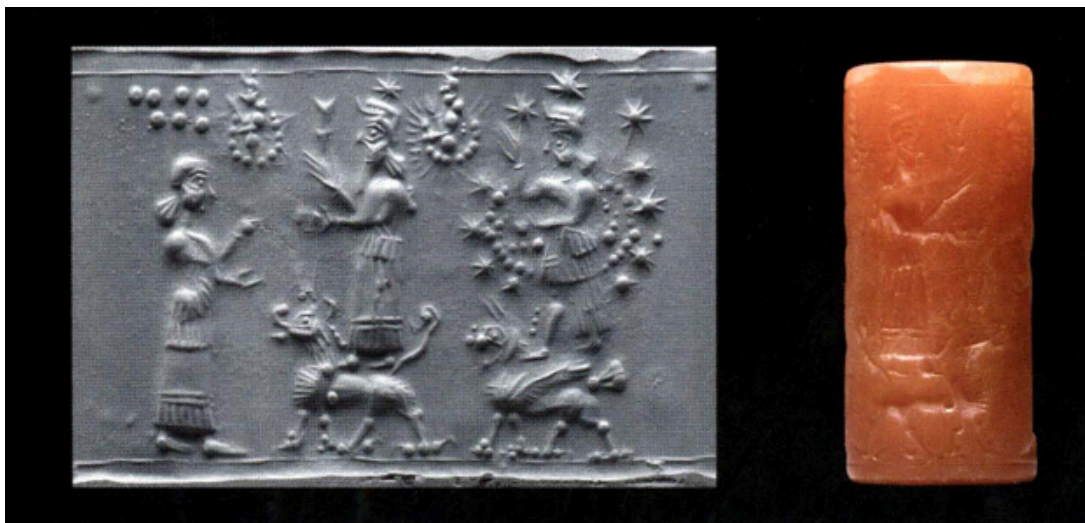

Fig.6. Segell cilíndric d'origen desconegut, datat entre els segles IV i VIII a.n.e., en el que es pot veure Ishtar junt a Nabu. Extret de: BAHRANI, Z. (2017) *La mesopotamia. Arte e architettura*. Einaudi

Fig.7. Mineral cornalina, en un poema se l'identifica amb Ishtar. Extret de: [Carnelian \\$6.00 – The Science Museum of Minnesota](#)

Fig.8. Lleons i rosetes de la Porta d'Ishtar de Babilònia. Extret de: [172 Ishtar Gate Lion Stock Photos, High-Res Pictures, and Images - Getty Images](#)

Fig.9. Segell cilíndric en el que s'hi pot veure, entre altres, a Ishtar acompanyada per dos lleons. Extret de: MCDONALD D.K. (2025) "Lionizing Helene Kantor. Lions, Love, and Ishtar: A Closer Look" en *A Legacy of Learning in Near Eastern Archaeology: Centennial Studies in Memory of Helene J. Kantor*. Archaeopress Publishing, 69-91.

Fig.10. Segell cilíndric d'Adda. Extret de: [Utilitzeu aquesta imatge 32572001 - | Museu Britànic](#)

Fig.11. Segell cilíndric d'època accàdia. Extret de: MCDONALD D.K. (2025) "Lionizing Helene Kantor. Lions, Love, and Ishtar: A Closer Look" en *A Legacy of Learning in Near Eastern Archaeology: Centennial Studies in Memory of Helene J. Kantor*. Archaeopress Publishing, 69-91.

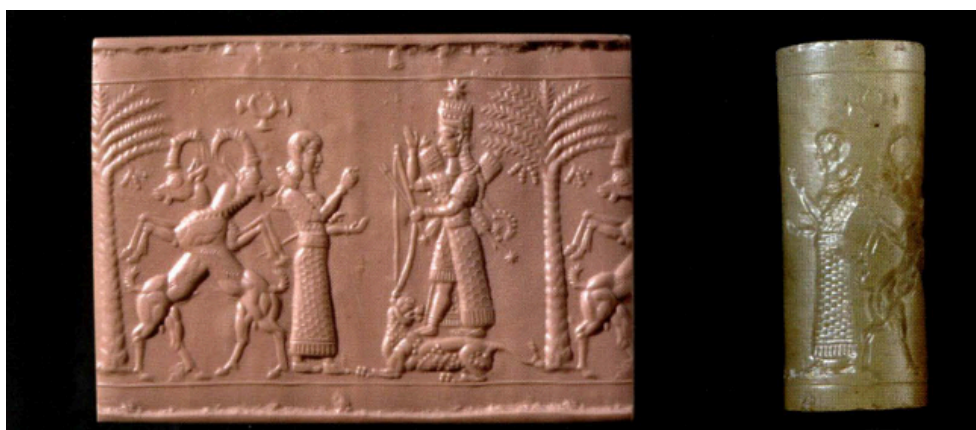

Fig.12. Segell cilíndric d'origen desconegut, datat l'any 720 a.n.e aproximadament, en el que es pot veure Ishtar. Extret de: BAHRANI, Z. (2017) *La mesopotamia. Arte e architettura*. Einaudi

Fig.13. Segell d'or de la reina Hama, esposa de Salmanassar IV en el que se la pot veure venerant una estàtua d'Ishtar. Extret de: BAHRANI, Z. (2017) *La mesopotamia. Arte e architettura*. Einaudi

Fig.16. Mènula que simbolitza la mà d'Ishtar amb inscripció trobada a Nimrud. Es tracta d'una peça d'època neoasíria, més concretament del regnat d'Ashurnasirpal II. Extret de: [Use this image 313249001 - | British Museum](#)

Fig.17. Mènula que simbolitza la mà d'Ishtar trobada al palau nord-oest de Nimrud. Es tracta d'una peça neoasíria produïda entre el 900 a.n.e i el 700 a.n.e. Extret de: [Use this image 108765001 - | British Museum](#)

Fig.18. Mineral lapislàtzuli, relacionat amb la fertilitat juntament amb la cornalina. Extret de: [Lapislàzuli | Quid est liber: proyecto de innovación para la docencia en libro antiguo y patrimonio bibliográfico](#)

Fig.19. Segell cilíndric en què la figura representada es creu que podria ser Ishtar. Extret de:
[Use this image 1585374001 - | British Museum](#)

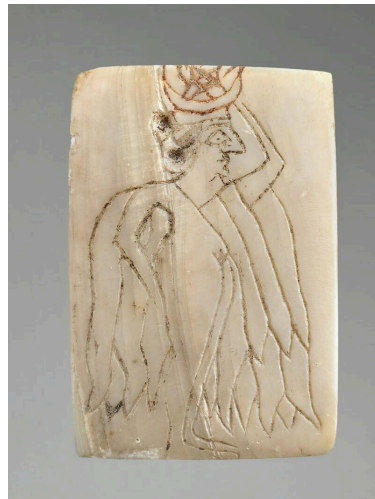

Fig.20. Incrustació d'un moble en la que es veu una representació d'Ishtar. Extret de:
[incrustació de mobles - Web de les col·leccions del Louvre](#)

Fig.21. Motlle de fang per a fer estàtues amb la figura d'Ishtar. Extret de: [Utilitzeu aquesta imatge 1207049001 - | Museu Britànic](#)

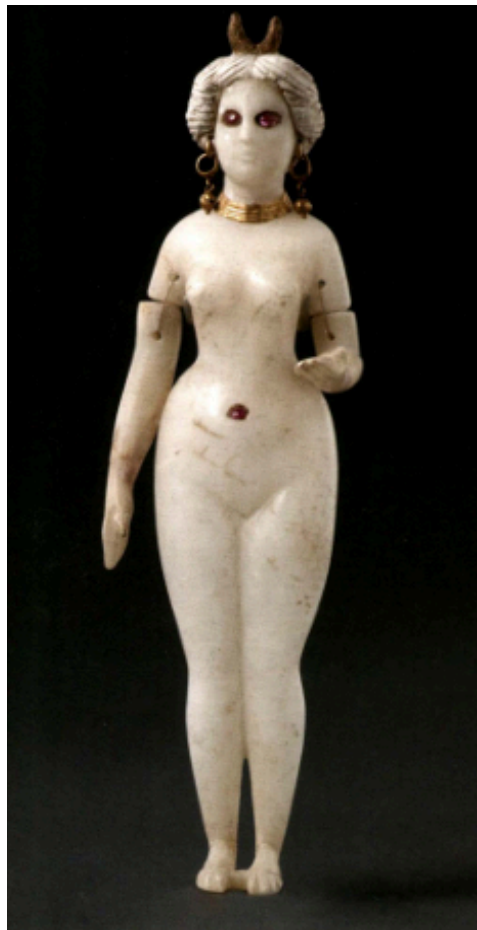

Fig.22. Estàtua d'Ishtar trobada a l'Iraq, datada entre els segles III i II a.n.e.Feta d'alabastre, or i robí. Extret de: BAHRANI, Z. (2017) *La mesopotamia. Arte e architettura*. Einaudi

Fig.23. Robí, gemma mineral considerada com a pedra preciosa. Extret de: [robí | enciclopedia.cat](http://robí.encyclopedia.cat)

Fig.24. Representació d'Ishtar. Extret de: FOWLKES-CHILDS B, SEYMOUR M (2019) *The World between Empires: Art and Identity in the Ancient Middle East*. The Metropolitan Museum of Art.

Fig.25. Peça que representa un feix de jonc d'aproximadament el 2.600 a.n.e. trobat a Uruk. Extret de: [Recherche | Staatliche Museen zu Berlin](http://Recherche.StaatlicheMuseen.zu.Berlin)

Fig.26. Vas Sagrat de Warka o Vas d'Uruk trobat al temple dedicat a Inana de la ciutat d'Uruk. Extret de: BAHRANI, Z. (2017) *La mesopotamia. Arte e architettura*. Einaudi

Fig.27. Registre superior del Vas Sagrat de Warka en el que es pot veure el que es creu que és Inana i els feixos de jonc al seu costat. Extret de: [Offering to Inanna, Warka Vase \[Top Register\] - World History Encyclopedia](#)

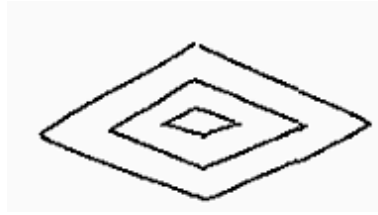

Fig.28. Dibuix del símbol del rombe que algunes vegades s'associa a Ishtar. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.

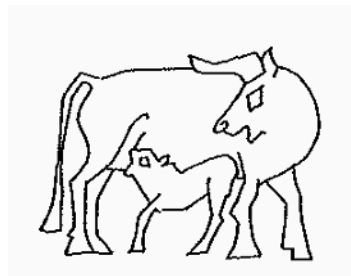

Fig. 29. Dibuix del símbol de la vaca i el vedell interpretat alguna vegada com a emblema d'Ishtar. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.

Fig.30. Relleu de Burney. Extret de: [plaque | British Museum](#)

Fig. 31. Dibuix representant el símbol d'omega. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.

Fig. 32. Escena de veneració a una estàtua d'Ishtar en el seu temple trobada en un segell del període neoassiri, en el que es pot veure el símbol d'omega. Extret de: Black, J., Rickards, T., & Green, A. (1992). *Gods, demons, and symbols of ancient Mesopotamia : an illustrated dictionary* / Jeremy Black, Anthony Green ; illustrations by Tessa Rickards. University of Texas Press.